

fæstebønderes levevilkår i 1700-tallet. Formålet har været tosidet. For det første har forfatteren villet fremlægge et grundlag for en sammenligning mellem den fynske Rasmus og den sjællandske Jeppe. Analysens elementer er derfor de traditionelle, kendt fra Fridlev Skrubbeltangs undersøgelser. Det er undersøgelser af fæsteforholdene (dvs. fæsteforandringer, indfæstning, aftægtsforhold og formueforhold), og af gårdenes økonomiske forhold (dvs. landgilde, hoveri, husdyrhold og kornavl). Blandt de mest bemærkelsesværdige resultater af denne del af undersøgelsen kan nævnes, at den gennemsnitlige forsiddelsesprocent fra 1710–99 kun var 3%. Den meget lave forsiddelsesprocent har naturligvis en vis sammenhæng med det udbredte familiefæste på godsernes gårde. Omkring 70% af alle fæsteskitfandt sted inden for familien. Så stabile forhold kunne tyde på, at fæstegårdene i området var attraktive. En fordobling af indfæstningen i perioden 1720–39 synes da også at bekræfte dette. Mange flere indikatorer bliver undersøgt, og resultaterne af disse peger i samme retning som ovenstående. Det betyder, at forfatteren ikke kan bekræfte det dystre billede, som den sjællandske Jeppe hidtil er blevet stillet i. Situationen for den vestfynske fæstebonde har været noget anderledes, et billede hvor farverne har været lysere. Forfatterens analyse er flere steder så detaljeret, at det er lykkedes at komme meget tæt på de egentlige aktører.

Det andet formål har været et forsøg på at gå i rette med den udbredte opfattelse, at 1700-tallet danske landbosamfund var et statisk samfund befolket med undertrykte, dovne og fordrukne bønder og ubønhørligt strenge godsejere. Repræsentativitetsproblemer har gjort denne opgave meget vanskelig for forfatteren. Materialet har været alt for spinkelt til at bære så brede konklusioner, hvorfor forfatteren også har været meget forsigtig. Den væsentligste konklusion i denne del er, at de landboreformer, som gennem politiske initiativer så dagens lys i slutningen af århundredet, var en afrunding af en udvikling, der havde fundet sted på godserne Erholm-Søndergårde. Traditionelt har man tillagt disse reformer en igangsættende karakter.

I sin helhed er bogens konklusioner nye og nuancerende. Dermed bliver Karl Peder Pedersens fremstilling af de vestfynske fæstebønderes levevilkår endnu et led i rækken af undersøgelser, der giver den danske landbohistoriske forskning tiltrængt fornyelse.

Jens Larsen

MARGIT MOGENSEN OG POUL ERIK OLSEN (udg.): Godsejerrøster. Landøkonomiske indberetninger fra Roskilde amt 1735–1770. Landbohistorisk Selskab. København, 1984. 320 s. Ill. 7 kort. 128 kr.

I de senere år har Landbohistorisk Selskab lagt ganske stor vægt på udgivelse af kilder fra 1700-tallets landboreformperiode. Det er dog lidt svært at få øje på nogen bestemt linie bag ved udgivelserne. Måske er der ikke nogen, ud over ønsket om et mere nuanceret syn på forholdet mellem bonde og herremand og de holdninger der lå bag beslutningsprocesserne. Men her i årene op til 200-året for »bondefrigørelsen« var det måske nok på sin plads, at selskabet offentliggjorde en strategi for de kommende års virke, hvad kildeudgivelser angår. Som det er nu, forekommer valget af materiale noget tilfældigt.

Under alle omstændigheder bliver vi med Godsejerrøster præsenteret for et virkeligt spændende kildekompleks fra tiden op til de store landboreformer i 1700-tallets sidste snes år. Interessen fra centralt politisk hold for forbedringer i landbrugssektoren kom til udtryk allerede tidligt i 1700-tallet, hvor man fra Rentekammeret og de senere nedsatte landbokommissioner mere eller mindre systematisk indsamlede oplysninger om landbrugets tilstand. I denne bog er det godsernes indberetninger fra 1735, 1757 og 1768/70, der gengives fra ét dansk amt, nemlig det gamle Roskilde amt.

Traditionen tro (jfr. de såkaldte godsforvalterbreve udg. 1982) har selskabet endnu en gang valgt en salgstitel, der – hvis den tages bogstaveligt – ikke dækker bogens indhold. I de 46 gengivne indberetninger hører vi kun godsejerens røst i de 14, mens godsforvalterne har ordet i 19; de øvrige indberetninger er skrevet af forpagtere, ridefogeder, administratorer etc. Det skal dog straks medgives, at det i reglen er godsejerne, der her har skrevet de mest oplysende og kontroversielle indberetninger (C. M. Holstein, Katrinebjerg 1735), de mest omhyggelige beskrivelser af godssets tilliggende (L. C. Schumacher, Benzonseje 1758) og i 1768 både står for de helt reaktionære holdninger (J. Neergaard, Svenstrup) og det mere humane moderne syn (P. Quistgaard, Vibygaard). Selv om de mange forvaltere ofte skrev deres indberetninger med »ført hånd«, rejser det dog spørgsmålet, om vi ikke allerede har hørt nok til forvalterne i forrige års udgave af »forvalterbreve« ved Ole H. Christensen og nu havde været bedre tjent med et bredt sammenligningsgrundlag i et udvalg af godsejernes egne indberetninger fra hele landet. Udgifterne peger selv på, at det valgte amts repræsentativitet er meget problematisk; men deres begrundelse for at vælge netop dette amt er ganske intetsigende: »Roskilde amt er valgt, fordi der er tale om et stort amt med flere forskellige typer gods«. En indlysende selvfølgelighed, der med ganske få undtagelser kunne skrives om næsten hvert eneste danske amt i 1700-tallet. Det bør nævnes, fordi udgifterne selv indleder bogens to første afsnit med at tale om »store egnsvariationer« og den komparative interesse for, hvordan der så ud »i de forskellige landsdele«, men lader problemet hænge i luften i deres ellers så grundige og informative indledning.

Bogen er præget af en systematisk og veltilrettelagt opbygning, hvor den instruktive indledning sætter læseren i stand til at si uvæsentligt fra væsentligt i indberetningernes virvar af informationer om stort og småt. Indberetninger der viser, at reformerne sidst i århundredet var et resultat af flere generationers overvejelser om hoveri, udskiftning fra fællesskabet, deling af overdrevene, indhegningens praktiske problemer, afgifter og lønforhold m.m. Det er ikke let med få ord at karakterisere indberetningernes indhold, dertil er det alt for varieret og de udtrykte synspunkter tilsvarende mangeartede. Hovedindtrykket er dog, at godsejerne og deres stedfortrædere op igennem 1700-tallet indtog en stadig mere reformvenlig holdning. Men der var selvfølgelig undtagelser, f.eks. forvalteren på Edelgave, der i 1768 fastslog, at arvefæste ville være godsejeren både til fornærmelse og skade og tilføjede, at ejeren ønskede, »at det fremdeeles med alle ting herved godset maae forblive som hidtil«. Den sidste vending udtrykker nok bedst de fleste godsejeres grundlæggende syn på sagen i 1760'erne.

I tider, hvor selv kulturministeren har opgivet af stave »rigtigt«, giver denne udgivelse lejlighed til at fremsætte det kætterske ønske, om man dog ikke – bare en gang imellem – kunne opgive den nostalgiske forkærlighed for ord- og bogstavrette kildeudgivelser. Det er selvfølgelig flot og godt, at man kan skrive en

1700-tals gotisk affattet indberetning rigtigt af, men vil man på nogen måde komme den moderne læser i møde, ville det dog være endnu flottere, hvis man med nænsom og kyndig hånd bød sig selv den ekstra indsats at omskrive sådanne indberetninger til nutidig stavemåde og tegnsætning.

Niels Peter Stilling

JONATHAN I. ISRAEL: *The Dutch Republic and the Hispanic World 1606–1661*. Oxford, Clarendon Press, 1982. – XVI + 478 s. \$ 22.50.

Det har været karakteristisk for de seneste årtiers genfortolkning af det firs år lange opgør mellem Spanien og Nederlandene 1567–1648, at man har lagt fortidens konfessionelt og nationalt-liberalt farvede udlægninger siden Motley bag sig. Religiøst ved bl.a. afdækningen af »The black legend« (Wm. S. Maltby, K. W. Swart); nationalt ved opgøret med Pieter Geyls historieskrivning. I den sidste henseende repræsenterer Jan den Tex' fembindsværk om Oldenbarnevelt (1960–72; engelsk tobindsudgave 1973, jf. HT 75. Kbh. 1975, s. 242) et skel, men trods vægtige nederlandske og spanske bidrag beherskes den øjeblikkelige situation af den angelsachsiske »spanske« skoles arbejder; dr. Israels bog følger sig klart og smukt ind i denne tradition.

Bogen gennemgår meget detaljeret og kyndigt både det politisk-historiske, det militære og det økonomisk-historiske forløb. Alle linier struktureres klart og entydigt, men også således, at de økonomisk-historiske aspekter ved faseopdelingen og den bevidste sammenkædning med øjeblikkelige politiske konjunkturer taber en del af sin organiske langtidssammenhæng. Afgørende for dr. Israels bog er dens forsøg på nuanceret nyfortolkning af de enkelte fasers sammenhænge: først og fremmest dens påvisning af, hvorledes Spaniens bestræbelser for fred eller i det mindste tålelige våbenhvilevilkår (et nyt træk efter at Filip II.s prestigefarvede og konfessionelle fanatisme gradvis var blevet ud) konfronteres ikke med én samlet nederlandsk front, men med et broget mønster af sammenfaldende eller modstridende politiske, kommercielle (oversøiske og europæiske), industrielle og konfessionelle skel i de nederlandske stater. Analysen af beslutningsprocesserne i Madrid og Bruxelles står noget svagere, bl.a. forbi Spaniens engagement i trediveårskrigen – stadig med dets skær af *reputación* og religiøs fanatisme – ikke inddrages og ikke tilstrækkeligt koordineres med sammenhængene til det strukturelt nye element, Vestmagternes oversøiske *interloper*-virksomhed.

At dr. Israel sætter skel ved 1661 og ikke ved 1643 eller 1648 beror på, at den militære afgørelse ved Rocroi ikke var tilstrækkelig til at løse den spansk-franske konflikt ved forhandlingsbordet. Forf. understreger sikkert med rette den spanske vilje til fred og at især interesser i Nederlandene endnu længe gjorde freden ustabil. Den foreløbige afslutning kom først ved Pyrenæerfreden 1659 – på tærskelen til Ludvig XIV.s imperialism. Den øvre afgrænsning er måske mere problematisk. Der kan ikke være tvivl om, at både finansielle – eller finansielt-logistiske, om man vil – grunde og den alarmerende nederlandske og engelske oversøiske ekspansion tilsagde regeringen i Madrid at søge en udsoning uden ydmygende vilkår med kronens »rebelske undersætter«. Om man kan hævde, at Lermas regering fra 1606 – efter fredslutningerne i Vervins 1598 og London 1604